

Joana VITKUTĖ

KĄ PASAKOJA VILNIAUS VAIKAI

Kuo prieš kiek daugiau nei šimtmetį, Lietuvą vis dar alinant Pirmajam pasauliniam karui ir artėjant istorinei 1918 metų vasario 16-ajai gyveno Vilnius? Apie tai nemažai gali papasakoti šį miestą itin mylėjusio dailininko Stanislovo BOHUŠO-SESTŠENCEVIČIAUS (Stanisław Bohusz-Siestrzeńcewicz, 1869–1927) 1917 metais nutapytas, dabar Nacionalinėje dailės galerijoje kabantis, paveikslas „Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje)“, kurį analizuoja būsimoji dailėtyrininkė Joana VITKUTĖ.

WHAT VILNIUS CHILDREN SAYS

How did people in Vilnius live just over a hundred years ago, when Lithuania was exhausted by the First World War, and the historic date of 16 February 1918 was fast approaching? It turns out that quite a lot is said by Vilnius Children (Famine in Vilnius), painted in 1917 by Stanisław BOHUSZ-SIESTRZEŃCEWICZ (1869–1927), who loved the city dearly. The painting is now on display at the National Gallery of Art, and is analysed by the young researcher Joana VITKUTĖ.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Vilniuje nemažai laiko praleidęs ir kūręs dailininkas Stanislovas Bohušas-Sestšencevičius (Stanisław Bohusz-Siestrzeńcewicz, 1869–1927) meno pasaulyje labiausiai garsėja tušo technika sukurtomis žanrinėmis Voluinės ir Podolės apylinkių kasdienybę vaizduojančiomis kompozicijomis, sugulusiomis į Vilniuje parengtą ir Varšuvoje 1913 metais išspausdintą albumą¹. Bohušo-Sestšencevičiaus grafika žavi virtuoziška linija, vaizdavimo tikslumu, nuoširdumu, momentišku, o kartais – ir nuotraukoms būdingu fragmentišku. Ir tai nenuostabu. Fotografija turėjo didelę įtaką dailininko kūrybai, ypač grafikos darbams, nes menininkas ir pats domėjosi šiuo naujuoju vaizdų kūrimo būdu². Ne mažiau įdomi ir tarp romantizmo, realizmo ir simbolizmo balansuojanti Bohušo-Sestšencevičiaus tapyba. Bėgant metams menininko kūryba buvo išblaškyta, o dabartinis jos palikimas iki šiol nėra gerai žinomas, tačiau manytina, kad joje nėra gausu vaikų vaizduojančių paveikslų. Vienas iš nedaugelio ir, deja, tyrėjų dėmesio iki šiol beveik nesusilaukusių³ tokių dailininko darbų – Nacionalinėje dailės galerijoje eksponuojama įspūdinga, 1917 metais sukurta Stanislovo Bohušo-Sestšencevičiaus drobė „Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje)“, kartais įvardijama ir kaip „Priemiesčio vaikai“⁴. Šis nemažo formato darbas, išsiskiriantis ne tik dydžiu, bet ir savita kompozicija, koloritu, o ypač išraiškingomis psichologizuotomis vaikų figūromis, sukelia nemažai minčių. Kas tie paveiksle pavaizduoti vaikai? Kodėl Bohušas-Sestšencevičius nusprendė juos įamžinti? Kaip šioje drobėje atskleidžiama gyvenimo ir mirties tematika? Galbūt pamėginus atsakyti į šiuos klausimus bus lengviau suprasti, kokią žinutę šiuo kūriniu savo amžininkams (o gal ir mums) siuntė „Vilniaus vaikai“ autorius.

Paveiksle Bohušas-Sestšencevičius pavaizdavo ant vienos iš Vilniaus kalvų (Tauro kalno? Trijų Kryžių kalno?), miesto peizažo fone, stovinčias paauglės mergaitės ir trijų mažamečių berniukų figūras. Dešiniajame paveikslo kampe matyti ir vaikus lydinčio, greičiausiai benamio, šunelio siluetas. Nemažai apie šios drobės kontekstą pasako jau pats kūrinių pavadinimas ir sukūrimo data. Paveikslas nutapytas neramiu ir skaudžiu Lietuvos istorijos laikotarpiu. Pirmojo

pasaulinio karo metais, 1915-aisiais, tada dar Rusijos imperijos sudėtyje buvusią Lietuvą užėmė Vokietijos kariuomenė. Lietuva su keletu kitų kaimyninių teritorijų iki pat 1918-ųjų priklausė vokiečių įsteigtam vadinamajam Oberostui – kariuomenės administraciniam vienetui okupuotoje Rusijos imperijos teritorijoje⁵. Oberoste, taigi ir Lietuvoje, buvo vykdoma griežta okupacinė politika, varžiusi visas visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo sritis. Tačiau daugiausia kraštą kamavo vokiečių administracijos vykdomos žemės ūkio produktų rekvizicijos Rytų fronto kariuomenei išlaikyti. Ilgainiui krašte ėmė stigti maisto. Labiausiai kentėjo didieji Lietuvos miestai. Vilniuje kilo badas, kuris skaudžiai palietė jautriausias visuomenės grupes – ypač nepasiturinčių šeimų vaikus. Kas tie Bohušo-Sestšencevičiaus drobėje nutapyti mažamečiai, tikriausiai taip niekada ir nesužinosime, tačiau dėmesį patraukia kone identiška berniukų apranga ir šukuosenos. Galbūt tai prieglaudoje augę, dažniausiai vienodai rengti našlaičiai? O gal tai Vilniaus darbininkų šeimų vaikai? Pastarąjį spėjimą patvirtintų ir antrasis paveikslo pavadinimas, kuris portretuojamuosius įvardija kaip „priemiesčio vaikus“. XX amžiaus pradžioje neturtingieji Vilniaus gyventojai telkėsi kaip tik tuometiniuose miesto priemiesčiuose, ypač Šnipiškėse ir Užupyje. Ten darbininkai gyveno anksčiuose butuose, prastomis higienos sąlygomis, o dažnai likimo valiai palikti tokių šeimų vaikai laiką leisdavo mieste ar jo apylinkėse kartu su savo bendraamžiais⁶. Tad gali būti, kad kaip tik tokius po Vilnių klaidžiojančius, maisto ieškančius darbininkų vaikus – tris berniukus ir mergaitę – sutiko ir jų padėties sukrėstas įamžino paveiksle Bohušas-Sestšencevičius, taip šiai savo drobei suteikdamas jau realizmo dailei būdingą socialinę potekstę. Tačiau nesunku pastebėti, kad „Vilniaus vaikuose“ autorius vis dėlto vengia atviro ir iškart suvokiamo bado konteksto. Dailininkas dėmesį sutelkia į pačius vaikus, o juos ištikusias negandas stengiasi įvaizdinti per jų fizionomiką – kaip tik per ją atskleisti vaikų jausminę situaciją. Juk jeigu nežinotume Bohušo-Sestšencevičiaus paveikslo pavadinimo, apie tai, kas galėjo nutikti tiems nelaimingiems „Vilniaus vaikams“, spręstume (ir galbūt išsiaiškintume) tik iš jų išraiškos. Kūrinyje kalba vaikų veidai, kuriuose matyti

Stanislovas BOHUŠAS-SESTŠENCEVIČIUS. „Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje)“ / „Priemiesčio vaikai“.
Drobė, aliejus. 210 x 205 cm. Lietuvos dailės muziejus

ir liūdesys, ir nerimas, ir nuostaba. Ypač šokiruoja nevilties ir desperacijos kupina antrojo iš kairės vaiko – susikūpinusio ir prisimerkusio berniuko – išraiška.

Labai didelį vaidmenį aptariamame darbe vaidina ir pats miestas – Vilnius, tampantis vienu svarbiausių estetiinių ir prasminių Bohušo-Sestšencevičiaus drobės dėmenų. Antrajame paveikslo plane – nuo kalvos atsiveriančiame slėnyje nusidriekęs miesto peizažas su vakarinės saulės nuspalvintais raudonais Vilniaus senamiesčio stogais ir bažnyčių smailėmis kuria romantišką, net kiek melancholišką, nuotaiką. Dailininką ir Vilnių visada siejo stiprus ryšys. Menininkas gimė bajorų dvarininkų šeimoje Nemenčinėlės palivarke, netoli Verkių, taigi prie pat Vilniaus. Šiame mieste Bohušas-Sestšencevičius pradėjo ir dailininko kelią – studijavo Mykolo Rudnickio (1831–po 1887) ir Ivano Trutnevo (1827–1912) piešimo mokyklose. Nors 1888–1894 metais jis mokėsi Sankt Peterburgo dailės akademijoje, o 1894–1895-aisiais toliau studijavo Miunchene ir Paryžiuje, vis grįždavo į Vilnių. Šiame mieste nuolat gyveno ir 1907–1920 metais, iki pat išvykimo į Varšuvą. Vilniuje Bohušas-Sestšencevičius įkūrė tapybos dirbtuvę, aktyviai dalyvavo mieste rengiamose dailės parodose, skaitė paskaitas, o vietos periodikoje skelbė straipsnius, vildamasis ugdyti meninį publikos skonį. To siekdamas menininkas išleido ir knygelę „Vilnius ir estetika“ (1916)⁷. Vilnius ne kartą atsispindėjo ir Bohušo-Sestšencevičiaus tapyboje. Taigi žinant dailininko simpatijas šiam miestui, „Vilniaus vaikai“ paveikslo fonui pasirinktas romantizuotas jo vaizdas atrodo visai logiškas sprendimas. Kita vertus, toks miesto peizažas – tiek koloritu, tiek jo kuriama nuotaika – itin kontrastuoja su pirmaplanėmis vaikų figūromis. Ne tik šiltais rausvais, rusvais ir gelsvais tonais nuspalvintus Vilniaus namus ir šventoves, bet ir juos supančias žaliuojančias smėlingas kalvas užstojančius tamsius drabužius dėvintys išvargintų veidų vaikai tampa aiškia svajingą melancholišką skleidžiančio peizažo priešprieša. Priešprieša, kuri išryškina ir pačių vaikų figūrų virsmą subtilia dailininko numylėtą miestą iškankinusio bado ir kitų karo nelaimių metafora.

Vis dėlto, ko gero, svarbiausia, visą Bohušo-Sestšencevičiaus kūrinį apibendrinančia tema tampa paveiksle išryškėjanti gyvenimo ir mirties opozicija. Esminį gyvybės ir nebūties susirėmimą dailininko drobėje vaizdžiai liudija keletas ženklų. Pirmiausia mirties pavojų byloja fonui kontrastinga, juoda, mintis apie laidotuves kelianti vaikų apranga. Žvelgiant į „Vilniaus vaikai“ originalą galima pamatyti ir dar vieną, reprodukcijose paprastai neįžiūrimą, bet labai svarbią kūrinio detalę – mergaitę į savo palto atlapą yra įsi-segusi laukinių gėlių puokštelę. Turint omenyje šį klasikiniame dailėje paplitusį, ypač barokiniuose olandų dailininkų natūrmortuose taip pamėgtą, dažniausiai gyvenimo laikinumą simbolizuojantį skintų gėlių motyvą, galima nedrąsiai spėti, kad šia puokštele Bohušas-Sestšencevičius norėjo įvaizdinti kenčiančios mergaitės ir jos nelaimės bičiulių gyvybės trapumo metaforą. Ribinę, tiek tiesioginę, tiek perkeltinę prasmę, tarp žemės ir dangaus balansuojančią vaikų būseną pabrėžia ir pati jų pavaizdavimo vieta – aukšta, virš miesto iškilusi, vėjų pagairėje stūksanti kalva supriešinama su žemai slėnyje besidriekiančiu miestu ir jo namais. Atrodo, nieko gero nežada ir menininko teptuko meistriškai sukurtas, didžiąją

paveikslo dalį užimantis neramus debesų išvagos dangus. Tačiau pro kamuolinius debesis besiskverbiantis ir mieguistą Vilniaus peizažą liepsnotė liepsnoti priverčiantis vakaro saulės raudonis drauge išryškina ir tolumoje boluojančius bažnyčių bokštus – vilties ir išsigelbėjimo simbolius.

Taigi 1917 metais sukurtu, amžiną gyvybės ir mirties kovą teigiančiu paveikslo „Vilniaus vaikai“ Bohušas-Sestšencevičius siekė ne tiek šokiruoti žiūrovą atvira ir sukrečiančiais bado vaizdiniais, kiek vylėsi išprovokuoti jo mintis apie socialinę vaikų padėtį, tarsi vertė įsijausti į vidinius jų išgyvenimus ir drauge ištransliuoti savo paties patirtas emocijas. Juolab kad empatiją į vaizduojamą objektą menininkas ir vadino vienu svarbiausių kūrybos variklių: „[Svarbu] ne tai, ką matau, netgi ne tai, kaip matau, bet tai, ką ir kaip jaučiu – nuo to prasideda kiekvienas meno kūrinys“⁸. Maža to, „dailininkas privalo ne tiek stebėti ir perprasti tai, ką mato, kiek pats tapti vaizduojamu objektu kūrybos procese, su juo psichiškai susilieti, persikūnyti į konkretų tapomą žmogų arba daiktą“⁹. Šio požiūrio menininkas ir stengėsi tvirtai laikytis visame savo meniniame kelyje, o drobė „Vilniaus vaikai“ – puikus tokios nuostatos pavyzdys. „Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje)“/„Priemiesčio vaikai“ yra ne tik vienas įspūdingiausių šio menininko tapybos darbų, įsikomponuojančių į tuometį socialinės kritikos atgarsių turintį meninį kontekstą, bet ir vertingai papildė Lietuvos dailės vaikų ikonografiją. Stanislovo Bohušo-Sestšencevičiaus drobėje pavaizduoti jaunieji vilniečiai tarsi tampa visus XX a. pradžios Vilniaus sunkumus apibendrinančiu simboliu. Bejėgių ir pažeidžiamų vaikų įvaizdį tam sudėtingam laikotarpiui ir ypač jo branginto miesto atmosferai įamžinti pasirinkęs menininkas nesuklydo – vaiko desperacija ir kančia, tokia gyva jo nutapytų paveikslo personažų veido ir kūno kalboje, ko gero, yra viena paveikiausių ir daugiausia jausmų žiūrovui keliančių meno temų.

Joana VITKUTĖ

¹ Jolita MULEVIČIŪTĖ. Šalis, kurios nebuvo (Stanislovo Bohušo-Sestšencevičiaus kūrybinio metodo klausimu) // Menotyra, t. 40. – Nr. 3, 2005, p. 13, 1-oji nuoroda.

² Ten pat, p. 5–6; Jolita MULEVIČIŪTĖ. Besotis žvilgsnis. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 32–37.

³ Šiam paveikslo dėmesio yra skyrusi tik menotyryninkė Laima Laučkaitė. Daugiau žr.: Po XX a. Lietuvos dailės ekspozicija – su garsiais dailėtyrininkais, 2009-10-13 // kultura.lrytas.lt, <https://kultura.lrytas.lt/-12554185631254397233-po-xx-a-lietuvos-dail%C4%97s-ekspozicij%C4%85-su-garsiais-dail%C4%97tyrininkais.htm> (žiūrėta 2017-12-26)

⁴ Stanislovas BOHUŠAS-SESTŠENCEVIČIUS. Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje) / Priemiesčio vaikai. Drobė, aliejus. 210 x 205 cm. Lietuvos dailės muziejus.

⁵ Edmundas GIMŽAUSKAS. Oberosto darinys ir Lietuviai bei nelietuviai // Danutė BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, Jonas VAICENONIS ir kt. Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), t. 10, d. 1. – Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 42.

⁶ Juozapas PAŠKAUSKAS. Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Daktaro disertacija. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 54–56.

⁷ Laima LAUČKAITĖ. Vilniaus dailė XX a. pradžioje. – Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 139.

⁸ Ten pat, p. 7.

⁹ Jolita MULEVIČIŪTĖ. Besotis žvilgsnis, p. 241.